

<https://doi.org/10.37827/ntsh.chem.2021.66.164>

Онуфрїї БАНАХ

МИХАЙЛО СОЛТИС – ЗАСЛУЖЕНИЙ ПРОФЕСОР ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

19 листопада минає 85 років від дня народження Михайла Солтиса (1936–2018), професора Львівського національного університету імени Івана Франка. Хотілось би згадати про наші взаємини, які сягають далеких студентських років.

Пам'ятаю, як одного зимового вечора десь на початку 1956 року до нашої кімнати на третьому поверсі університетського гуртожитку на вулиці Герцена, 7 зайшов молодий хлопець.

– Ви мене, мабуть, ще не знаєте, я навчаюся на тому ж факультеті, що й ви, звати мене Солтис Михайло. Я хотів би поговорити з кимось зі старшокурсників.

Ми тоді навчалися на IV курсі хемічного факультету і вже почувалися ледь не Менделєєвими в студентському середовищі. Тож, признаюся, дещо здивував його невимушений тон і подібна манера спілкування. Той день була неділя, хтось поїхав на села, когось потягнуло по справах парубоцьких, хтось на всю добу засів за шахи. Із нас чотирьох у кімнаті лишилося двоє, решта подалися хто куди.

– Ну і що Вас цікавить, юний професоре?

– Хочу дізнатись, які предмети проходять на вашому курсі? Чи важко вчитися, чи дуже строгі викладачі?

– Ти, Михайле, хочеш зразу всього й багато. А що можеш розповісти про себе? Сам звідки?

– Та нічого особливого. Я з Підволочиська. Але ми переселенці.

Звісно ми змальовали йому в загальних рисах майбутню перспективу, та він ще нераз навідувався до нашої кімнати. Розповідав, що походить із Лемківщини, а в наші краї його родину переселили після війни.

Десь відтоді Михайло займався у студентському науковому гуртку на кафедрі фізичної та колоїдної хемії під керівництвом асистента Ігоря Малєєва (1923–2005). Слід зазначити, що в той час він навчався на першому-другому курсі, а фізхемію проходили, починаючи з другого семестру III курсу. Як виглядає, та його цікавість була подиктована саме цією обставиною.

Вже пізніше, гортаючи матеріали особової справи з університетського архіву, я довідався, що Михайло Миколайович Солтис народився в селі Завої Сяніцького повіту Львівського воєводства (тепер Кросненського повіту Прикарпатського воєводства Республіки Польща) у селянській родині середульшим із трьох дітей. До школи пішов у 1943 році в Завоях, однак скінчити встиг лише перший клас, оскільки тереном прокотився фронт. Далі була операція з обміну населенням із Польською народною республікою упродовж 1945–1946 років і переселення в Українську РСР. У результаті їхня родина опинилася в селі Богданівка Підволочиського району Тернопільської області. Тож продовжити навчання зміг лише в 1946 році, коли пішов до другого класу Богданівської середньої школи. Закінчивши її у 1955-му, вступив на хемічний факультет Львівського університету, проживав у гуртожитку на вулиці Герцена.

Результатом роботи в студентському науковому гуртку стало його долучення до розробників винаходу «Спосіб отримання лаків на основі полімерів ефірів акрилової та метакрилової кислот», що підтверджено авторським свідоцтвом № 131011 від 1960 року. Серед співавторів були Ігор Малєєв і завідувач кафедри фізколоїдної хемії професор Олександр Юрженко (1910–1999).

Того ж 1960 року Михайло Солтис із відзнакою закінчив хемічний факультет, і його як кращого студента залишили на кафедрі фізичної та колоїдної хемії старшим лаборантом. На той час завідувачем став доцент Тихон Полонський (1902–1999), оскільки професора Юрженка призначили ректором Одеського університету ім. Іллі Мечникова. Обов'язком старшого лаборанта було забезпечувати студентські практикуми реактивами і хемічним приладдям, доглядати за кафедральним майном тощо. Одночасно Михайло підпрацьовував на госпдоговірних темах – спочатку старшим лаборантом, а наступного року на посаді інженера.

Саме тоді наші дороги перетнулися вдруге – у листопаді 1960-го я вступив до аспірантури на кафедру фізколоїдної хемії університету. Моїм науковим керівником став доцент Полонський. Він запропонував зайнятися синтезом цеолітів, нових на той час адсорбентів, і розділенням на них сумішей органічних рідин. Для цього треба було підібрати відповідні реактиви, тож він розпорядився звернутися до старшого лаборанта Солтиса.

Разом із Михайлом ми спустилися до кафедрального складу хемікатів. Тут зберігалися гори хемічного начиння, так необхідного у справах наукових.

– Та не забирай зразу всього, – щораз охолоджував він мій запал, виявляючи при тім неабияку господарську дбайливість. – Тут крім тебе ще комусь може щось знадобитися.

Минуло небагато часу, і в грудні 1961-го Михайла теж зарахували до аспірантури на цій же кафедрі. Тепер ми мали спільного наукового керівника. Під опікою доцента Полонського він досліджував адсорбцію та адгезію полімерів на скляних поверхнях. Впадала у вічі якась суто батьківська прихильність Тихона Максимовича до свого аспіранта. Також трохи дивувала колізія, за якої Михайло раз по раз докоряв колишньому керівникові гуртка Ігореві Малєєву:

– Ну як Ви до сих пір ще не оформили дисертації? У Вас же достатньо наукових публікацій!

Кафедра фізичної та колоїдної хімії. Квітень 1962 р. (зліва направо):

1 ряд знизу: М. Цветков, Т. Полонський, Е. Деркач, Л. Єльчицева, Р. Кучер.

2 ряд знизу: В. Закордонський, А. Шкадова, Г. Білецька, О. Пожидаєва, І. Малєєв.

3 ряд знизу: М. Солтис, Я. Татомир, Г. Сторож, Ю. Мартинюк-Лотоцький, О. Банах.

31 травня 1962 року в Одесі відкрилася 5-та Всесоюзна конференція з колоїдної хемії, організована Олександром Юрженком. Він подбав, аби Львів мав якомога численніше представництво. До складу делегації увійшли доцент Полонський, доцент Роман Кучер (1925–1991), асистент Георгій Сторож (1921–2004) і ми два аспіранти. Михайло повсякчас супроводжував Тихона Максимовича на засіданнях, асистував під час доповіді, навіть поселився з ним в одній кімнаті. Лише один раз затіяв самодіяльність, записавшись на морську екскурсію до Севастополя. По дорозі назад пароплав однак потрапив у сильний шторм.

– Ми наїлися немало страху, коли корабель кидало хвилями на різні боки, – розповідав потім. – Пасажери були дуже налякані. Я гадав, що то вже по всьому.

У листопаді 1963 року я закінчив аспірантуру і отримав призначення на викладацьку роботу до Луцька. Михайло Солтис продовжував навчання. Він самостійно проводив експериментальні дослідження, власноруч сконструювавши лабораторну установку для вивчення сили розриву синтезованих полімерних матеріалів. Свою першу наукову статтю «Адсорбція полімерів на активованому оксиді алюмінію» опублікував 1963 року в «Збірнику робіт аспірантів Львівського університету» у співавторстві з Ігорем Малєєвим.

У контексті розширення наукових контактів учених зі соціалістичних країн, Михайла у жовтні 1964-го відрядили до Польщі. Можливо тому, що як уродженець Лемківщини він добре знав польську мову. Стажування проходив на кафедрі загальної хемії університету ім. Миколая Коперника в Торуні під керівництвом професорки А. Уліньської. Там перебував до липня 1965 року, за той час оформив кандидатську дисертацію. По закінченні аспірантури в листопаді 1965-го його зарахували асистентом кафедри фізичної та колоїдної хемії Львівського університету.

10 листопада 1966 року на спеціалізованій вченій раді хемічного факультету Львівського університету Михайло Миколайович захистив кандидатську дисертацію «Адгезія й адсорбція полімерів ефірів акрилової та метакрилової кислот на скляній поверхні». Мені пощастило побувати на цій події. Запамятувався курйозний епізод, пов'язаний з виступом офіційного опонента професора Зубова. Спершу московський гість похвалив роботу, а далі вжив непарламентський прийом: «Однак дисертант не повідомив, що аналогічна тема вже захищена у Москві». На хвилю в залі запала неприємна тиша. Визривала перспектива провалу. Проте опонент, обвівши поглядом зал, розрядив обстановку: «Та робота стосувалася закритої теми, тож наш дисертант не міг знати про це».

За іронією долі, того ж дня в цьому залі захищав свою кандидатську й Ігор Малєєв.

У травні 1967-го Михайла Солтиса обрали доцентом кафедри фізикоколоїдної хемії за спеціальністю хемічна кібернетика. На той час завідування кафедрою обійняв доцент Микола Цветков (1920–2005).

У 1960-их наукою майбутнього вважалася кібернетика. Тодішній проректор з наукової роботи Федір Деркач (1908–1987) відстоював ідею відкриття на хемічному факультеті кафедри відповідного профілю. Втім багато хто зі старших науковців скептично сприймав цю новацію, закидаючи, що в Міністерстві ще не раз зміняться пріоритети. Однак Михайло з ентузіазмом ухопився за нову ділянку роботи. Він поїхав на стажування до Московського університету ім. Ломоносова на кафедру теорії ймовірностей і математичної статистики до професора Василя Налімова (1910–1997). У вересні 1967-го у Львівському університеті відкрилася кафедра хемічної кібернетики і технології, відбрунькувавшись від кафедри фізикоколоїдної хемії. Доцентів Солтису доручили виконувати обов'язки завідувача; у квітні 1968-го наказом ректора він був призначений на цю посаду. На той час йому виповнився 31 рік.

Все ж щодо освітніх перспектив кібернетики песимісти, на жаль, виявилися праві. На той час в Україні функціонувало чотири подібні кафедри – у Києві, Львові, Одесі й Дніпропетровську. Однак скоро у Міністерстві вищої і середньої спеціальної освіти УРСР до цієї проблеми охололи і в 1973 році кафедру хемічної кібернетики і технології у Львові закрили; залишилася така лише в Київському університеті ім. Шевченка. Федір Деркач на той час вже пішов на пенсію,

проректором із наукової роботи став Євген Гладішевський (1924–2012). Тож довелося Михайлові Солтису перейти на посаду доцента кафедри неорганічної хемії, якою завідував той же професор Є. Гладішевський.

У 1973 році він одружився з Вірою Кузь (1943–2007), інженеркою науководослідного сектора університету. Вона походила зі села Піски тодішнього Пустомитівського, нині Львівського району Львівської області. Її батько Іван Кузь (1914–1944) був членом ОУН, за міжвоєнної Польщі ув'язнений у Березі Картузькій. Наступного року у подружжя народився син Ростислав, нині дипломований юрист.

У той час Михайло Миколайович активно працює над завершенням своєї докторської дисертації «Адсорбція макромолекул на дисперсних адсорбентах». Її захист був запланований, як вказано в авторефераті, на 27 червня 1978 року у київському Інституті хемії високомолекулярних сполук АН УРСР. Проте через невідомі підводні течії його довелося відкласти на пізніший термін. Не допоміг і вступ у травні 1978-го до лав Комуністичної партії – за радянських часів це, як правило, був вимушений крок. Так само не вдавалося повернутися на кафедру фізколоїдної хемії – не в останню чергу, через позицію тодішнього завідувача професора Цветкова, який остерігався ймовірної конкуренції. Врешті-решт у вересні 1980 року Михайло Миколайович був переведений доцентом кафедри органічної хемії, якої довголітнім завідувачем був професор Микола Ганущак (1934–2007).

Я на той час вже повернувся з Луцька і від 1977 року працював асистентом кафедри фізколоїдної хемії Львівського медичного інституту. На цій базі почала формуватися Львівська цеолітно-хроматографічна група.

25 лютого 1981 року на хемічному факультеті Львівського університету відбувалася вїзна сесія Наукової ради з колоїдної хемії та фізико-хемічної механіки АН УРСР, яку очолював академік Федір Овчаренко (1913–1996). Михайло Солтис зателефонував мені напередодні і запропонував підготувати доповідь про дослідження цеолітів. Сам він мав виступ на тему «Особливості адсорбції асоційованих макромолекул на високодисперсних адсорбентах». По закінченні пленарних засідань ми поспілкувалися з академіком Овчаренком, колишнім головним компартійним ідеологом УРСР і, як не дивно, українським патріотом. Він високо оцінив науковий доробок нашої групи.

Влітку 1981 року старший лейтенант запасу Михайло Солтис проходив планові військові збори на Яворівському полігоні. З тієї причини, що Радянський Союз проводив активну мілітаристську політику, випускників університету, підготовлених як артилеристів, щодва-щотри роки змушували один літній місяць жертвувати на потреби робітничо-селянської армії – стерегти соціалістичну імперію від «зазіхань класових ворогів і намагань затягнути народ у капіталістичне рабство». Командиром у нього був хвацький старший лейтенант Володимир Роговик, який навчав поводженню з новенькими протитанковими керованими ракетними системами (ПТУРС). Сам він по закінченні хемічного факультету Чернівецького університету був призваний на дворічну військову службу. Як виявилося, його старший брат Михайло Роговик (1932–1994) працював асистентом на кафедрі органічної хемії, куди недавно перевівся Михайло Солтис. Володимир Йосипович так само мріяв про наукову і викладацьку діяльність, тож після демобілізації у грудні 1981-го звернувся за порадою до Михайла Миколайовича. Той відразу зателефонував мені: «Маю честь представити Вам свого колишнього командира». На той час Львівська цеолітно-хроматографічна група розгорнула широкі дослідження цеолітів на

підставі укладених госпдоговірних тем. У цьому плані не можу не відзначити потужних експериментаторських та ділових якостей Володимира Йосиповича, який з'явився у потрібному місці у потрібний час.

Диплом доктора хемічних наук рішенням ВАК СРСР Михайлові Солтису вручили 17 грудня 1982 року. У квітні 1983-го він був обраний професором кафедри органічної хемії на п'ятирічний термін, а в липні 1985-го став деканом хемічного факультету, змінивши на цій посаді професора Юрія Кузьму (1934–2005). Починалася Перебудова, все очевиднішими ставали різноманітні прояви корозії в суспільстві, численні недоліки й зловживання. Михайло Миколайович і тут виявився на висоті. Намагаючись протидіяти корупції при вступі до університету, він запровадив систему машинного контролю для оцінки знань абітурієнтів.

М.Солтис. Декан хімічного факультету (1985–1990 рр.).

Коли Львівська цеолітно-хроматографічна група у жовтні 1986-го проводила Всесоюзну нараду зі сорбентів для хроматографії у Косові на Прикарпатті, професор Солтис разом зі своїм вихованцем Зіновієм Яремком подав спільну доповідь «Агрегація дисперсних адсорбентів та її вплив на адсорбцію високомолекулярних речовин». Для наукового обґрунтування результатів роботи було використано кінетичне рівняння Мар'яна Смолюховського (1872–1917), професора кафедри теоретичної фізики Львівського університету, вченого світової слави.

У березні 1986 року Михайло Миколайович нарешті повернувся на кафедру фізичної та колоїдної хемії; завідував нею все той же Микола Цветков. У січні 1988-го Міністерством вищої та середньої спеціальної освіти УРСР йому було присвоєно звання професора цієї кафедри. У цій іпостасі він продовжував працювати по завершенні у 1990 році каденції декана. Водночас його запросили до участі в роботі спеціалізованої вченої ради у Львівській політехніці, де розглядалися подані до захисту докторські й кандидатські дисертації з фізикоколоїдної та органічної хемії; в університеті ім. Франка такої на той час не було.

На жаль, у наших стосунках, не обійшлося без ложки дьогтю в бочці меду. У травні 1992 року я подав свою докторську дисертацію на розгляд спеціалізованої вченої ради Львівської політехніки. Неочікувано із запереченням виступив професор Євген Ковальчук (1939–2012), новоспечений завідувач університетської кафедри фізичної та колоїдної хемії, котрий замінив Цветкова. Як не дивно, його підтримав професор Солтис. Для мене це виявилось прикрою несподіванкою, враховуючи наші давні товариські стосунки. Коли після засідання я запитав його, в чому річ, він відповів:

– То мене збаламутив Євген Ковальчук.

Втім через місяць вчена рада прийняла дисертацію для розгляду, а 5 жовтня відбувся успішний захист.

У жовтні 1994-го Михайло Миколайович виступив офіційним опонентом на захисті кандидатської дисертації Володимира Роговика. Він зокрема відзначив високу наукову цінність дослідженого нами ефекту малих заміщень катіонів у цеолітах, досі маловідомого явища в адсорбційній науці.

У 1997 році Львівська цеолітно-хроматографічна група започаткувала проведення у Львові Західноукраїнських симпозиумів з адсорбції та хроматографії. Професор Солтис як відомий в Україні та закордоном фахівець у галузі адсорбції та поверхневих явищ, активно підтримав нашу ініціативу. Він був постійним членом оргкомітетів усіх трьох симпозиумів, очолював роботу окремої секції «Адсорбція». Позаяк перфектно володів польською мовою, на нього лягав ще й неформальний обов'язок опікуватися запрошеними на симпозиуми польськими вченими і бути перекладачем на засіданнях.

О. Банах та М. Солтис на 2-му Західноукраїнському симпозиумі з адсорбції та хроматографії 5.VI.2000.

Після виходу на наукову пенсію в грудні 2003 року Михайло Миколайович продовжував працювати професором кафедри фізколоїдної хемії. З нагоди ювілею у 2011 році йому було присвоєно почесне звання заслуженого професора Львівського національного університету ім. Івана Франка і видано бібліографічний покажчик «Михайло Миколайович Солтис (до 75-річчя від дня народження)». Упорядниками стали його вихованці кандидатка хемічних наук Любов Феду-

шинська та професор Зіновій Яремко, рецензентом – тодішній декан хемічного факультету професор Ярослав Каличак. У цьому виданні подано біографічний нарис, проілюстрований 33-ма світлинами, і перелік наукового доробку ювіляра, що налічує 296 наукових праць, 9 авторських свідоцтв і патентів на винаходи, 9 навчально-методичних посібників. Професор Солтис підготував 8 кандидатів хемічних наук, був консультантом докторської дисертації Зіновія Яремка. Водночас він активно співпрацював з Науковим товариством ім. Шевченка, будучи від 1992 року його членом.

У листопаді 2016 року відбулися загальні збори хемічної комісії НТШ, присвячені 80-річному ювілею Михайла Миколайовича. У найбільшій аудиторії хемічного факультету університету ім. Франка зібралися його друзі, учні й вихованці. У виступі ювіляр підвів підсумок своєї наукової діяльності за 1960–2016 роки. Потім ми з ним поспілкувалися в кулуарах, заторкнувши найрізноманітніші теми, наукові й доволанаукові. Пригадую, я тоді дав обіцянку до чергового ювілею написати про нього детальну статтю на підставі матеріалів свого особистого архіву. Проте як виявилось, залишалось надто мало часу. 16 серпня 2018 року Михайло Солтис несподівано помер. Похований на Личаківському цвинтарі у Львові поряд із дружиною Вірою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Mychaylo Mykolayovych Soltys. Bibliographic index. Lviv: Ivan Franko Lviv National University, 2011. 56 p. (in Ukrainian).
2. Mychaylo Soltys. Proc. Shevchenko Sci. Soc. Chem. Sci. 2016. Vol. XLIV. P.114-118. (in Ukrainian).
3. Encyclopedia. Ivan Franko National University of Lviv: in 2 vol. Vol. 1: A-K. Lviv: Ivan Franko Lviv National University, 2011. 716 p. (in Ukrainian).
4. Encyclopedia of modern Ukraine (EMU) [Electronic resource]. 2014. Access mode: <http://esu.com.ua> (in Ukrainian).
5. Chemical faculty of Ivan Franko National University of Lviv. Anniversary book / order by Ya. M. Kalychak. Lviv, 2005. 152 p. (in Ukrainian).